

Vrednote kot predmet psihološkega proučevanja

JANEK MUSEK

POVZETEK

Vrednote postajajo vse česteje predmet raziskovanja v psihologiji. Namen študije je pojmovna in empirična analiza vrednot in vrednostnih usmeritev s psihološkega vidika. Razprava obravnava glavne smeri teoretskega opredeljevanja vrednot in primerja najpomembnejše psihološke definicije in klasifikacije vrednot. Drugi del raziskave prikazuje rezultate empiričnih analiz vrednot in vrednostne usmerjenosti. Multivariantne analize kažejo, da obstaja dokaj jasna dimenzionalna struktura človekovih vrednot, ki zajema različno število vrednostnih kategorij na različnih nivojih abstrakcije. Te kategorije med drugim zajemajo hedonske vrednote, vrednote socialne moči, vrednote notranje harmonije, vrednote moralne orientacije, vrednote religiozne orientacije, patriotske vrednote, vrednote splošne blaginje in vrednote kultivirane duhovnosti. Na višjem nivoju se te skupine vrednot združujejo v tri velike skupine: individualistične, tradicionalistične in humanistične vrednote, te pa še na višjem nivoju v dve veliki skupini, dionizične in apolonske vrednote. Ugotovljene vrednostne kategorije se do neke mere ujemajo z znanimi domenami človekove motivacije, vendar ne izrazito. Očitno kaže pojmovati vrednote ne kot neposredni odraz človekove motivacije (npr. potreb), temveč kot posebno kategorijo motivacijskih ciljev.

ABSTRACT

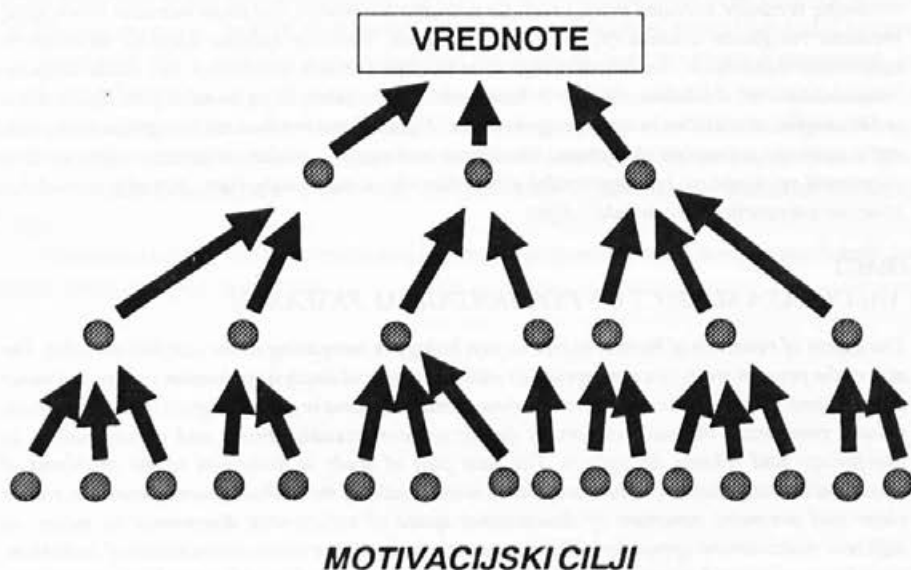
THE VALUES AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH

The extent of research of human values in psychology is increasing in the last few decades. The aim of the present study is a conceptual as well as empirical analysis of human values and value orientations. The analysis embraces a review of main streams in psychological theorizing about values, comparing the most important definitions, conceptualizations and classifications in psychology and related disciplines. The next part of study is dedicated to the problems of empirical investigations of values and shows some results of the author's own research. A rather clear and pregnant structure of dimensional space of values was discovered by means of different multivariate approaches. This structure encompasses value orientations of hedonism, social power, inner harmony, social directedness, trust, morality, religious faith, patriotism, common well-being, and cultural idealism.

KAJ SO VREDNOTE?

Vsi ljudje cenimo in vrednotimo različne stvari: predmete, dejavnosti, osebe... Različni pojavi imajo za nas različno vrednost, privlačnost, so bolj ali manj zaželeni. To velja za čisto konkretne stvari, velja pa tudi za abstraktne kategorije, kot so svoboda, enakost, pravica, napredek, dobrot, resnica, zdravje. Pojmom, ki se nanašajo na stvari in kategorije, ki jih visoko vrednotimo in h katerim si prizadevamo, pravimo **vrednote**. Znani ameriški kulturolog in sociolog C. Kluckhohn (1951)¹ označuje vrednote kot **pojmovanja zaželenega, ki vplivajo na to, kako se ljudje odločajo za akcije in kako ocenjujejo pojave**. Nekako v tem smislu si moramo zamišljati pojem vrednot.

Po mojem mnenju si lahko vrednote zamišljamo kot vrednostne kategorije, h katerim si prizadevamo in ki nam predstavljajo neke vrste cilje oziroma ideale. Morda bi lahko pojmovali vrednote kot **posplošene in relativno trajne predstave o ciljih in pojavih, ki jih visoko cenimo, ki se nanašajo na široke kategorije podrejenih objektov in odnosov in ki usmerjajo naše interese in naše vedenje**. Videti je, da imajo vrednote motivacijsko vrednost, vendar jih moramo ločevati od motivov in potreb. Le-ti se nanašajo na celotni krog motivacijskega delovanja, od javljanja potrebe do zadovoljitve potreb. Vrednote pa lahko smatramo za posebno vrsto motivacijskih ciljev, morda najvišje kognitivne

Slika 1. Vrednote v hierarhiji motivacijskih ciljev.

* številka velja za seznam literature na koncu članka.

reprezentacije teh ciljev. Pred leti sem predlagal shemo, po kateri lahko vrednote opišemo kot motivacijske cilje najvišjega hierarhičnega reda (glej tudi sliko 1).²

Z naziranjem, da lahko vrednote pojmujeemo kot (cilje), se očitno strinjata tudi Schwartz in Bilsky (1987)³ v svojem odličnem sestavku o vrednotah. Sklicujoč se na številne avtorje in definicije vrednot, predlagata naslednjo opredelitev, po kateri so vrednote **(a) pojmovanja ali prepričanja o (b) zaželenih končnih stanjih ali vedenjih, ki (c) presegajo specifične situacije, (d) usmerjajo in vodijo izbiro ali pa oceno ravnanj in pojavov in (e) so urejena glede na relativno pomembnost.** Avtorja posebej opozarjata na motivacijski vidik vrednot in menita, da so vrednote kot posebne vrste ciljev povezane z različnimi interesi (ti so lahko spet različni - individualni, kolektivni ali pa oboje), dalje z različnimi motivacijskimi področji ali domenami (uživanje, varnost, storilnost, samousmerjanje, socialna prilagojenost, prosocialno obnašanje, socialna moč in zrelost). Vrednote lahko predstavljajo, kot pravi Rokeach (1973)⁴, predstavo o zaželenih **končnih stanjih (terminalne vrednote**, npr. svoboda, nacionalna enakopravnost, lepota, zveličanje), ali pa predstavo o **vedenju**, ki omogoča doseganje zaželenega (**instrumentalne vrednote**, npr. poštenost, pogum). Na podlagi gornje definicije vrednot sta avtorja Schwartz in Bilsky izdelala poseben obrazec, ki združuje vsa temeljna določila pojma vrednote (slika 2).

Poleg navedenih najdemo v literaturi še številne druge definicije vrednot. Znana je definicija vrednot iz slovarja zakoncev English (1972): "**Vrednote so abstraktni, često implicitni pojmi, ki posamezniku definirajo cilje ali sredstva za doseganje ciljev, ki jih ima sam za zaželene.**" Krech, Crutchfield in Ballachey (1962) pravijo, da so vrednote "**verovanja o tem, kaj je zaželeno in dobro... in kaj je nezaželeno ali slabo**" ter dodajajo, da vrednote "**reflektirajo družbeno strukturo... in da si jih člani družbene skupnosti na široko delijo**". Brown in Herrnstein (1975) opredeljujeta vrednote kot "**aktivnosti in izide, h katerim stremi neka družbena institucija**".

Bcograjski psiholog Boško Popović (1973) meni, da so vrednote "**vsí tisti objekti - naše vedenje, medčloveški odnosi, predmeti, naravni pojavi - s katerimi se povezuje človekova potreba po trajnosti, obstojnosti.**"

Za vrednote je v vsakem primeru značilna vrednostna komponenta: vedno se nanašajo na stvari, ki so bodisi pozitivno vrednotene in cenjene bodisi negativno (**ne-vrednote, antivrednote**). Za razliko od drugih motivacijskih ciljev imajo vrednote bolj abstrakten, posplošen značaj - ne predstavljajo nečesa konkretnega, temveč zajemajo cel razred pojavov. Velikokrat se poudarja tudi družbeni in kulturni značaj vrednot; v vrednotah se odražajo družbene in kulturne norme. In končno imajo vrednote globok osebni značaj za posameznika, doživljamo jih z občutkom odgovornosti in zavezanosti, angažirajo nas v naši notranjosti in globini.

NADALJNE DEFINICIJE

Kot najbrž upravičeno ugotavljata Reich in Adcock (1978)⁵, so psihologi znani "po svoji obsesiji, da definirajo". Mislim pa, da je to ena od tistih redkih obsesij, ki le redko škodijo, velikokrat pa lahko koristijo. Čeprav smo že navedli opredelitev vrednot, pri

katerih bomo tudi skušali vztrajati, ne bo odveč, da se seznanimo še z nekaterimi definicijami raznih avtorjev .

Jones in Gerard (1967)⁶ pravita takole: "Vsako posamezno stanje ali objekt, h kateremu oseba teži, se mu približuje ali ga povečuje, ga prostovoljno uporablja ali pa si na svoje stroške prizadeva, da bi ga dosegla, predstavlja pozitivno vrednoto... Vrednote animirajo posameznika, jo vodijo po njenem okolju glede na to, da določajo privlačne in odbojne dele tega okolja." Ta nekam široka definicija je morda bližje Lewinovemu pojmu valence oziroma valenčnega objekta kot običajnemu pojmovanju vrednote. Vendar opredeljujeta avtorje še dalje: "Vrednota izraža odnos med emocionalnimi doživljanji osebe in določenimi kognitivnimi kategorijami." In: "Vojna (kognitivna kategorija) je slaba (izraz emocionalnega doživljanja)." Avtorja definirata vrednote izrazito široko, tako da ne razlikujeta med različnimi vrednostnimi kategorijami, kot so valenčni objekti (npr. diamanti), in abstraktnimi vrednotami (kot npr. ljubezen, vera v boga), prav tako ne razlikujeta med vrednoto kot kognitivnim objektom in (emocionalnim) vrednostnim doživljanjem. Vendar bi težko zanikali, da vključujejo vrednote tako kognitivne kot emocionalne sestavine.

Allport (1961)⁷ definira vrednote drugače: "Vrednota je prepričanje, na osnovi katerega posameznik deluje s pomočjo preferenc." Tudi Rokeach smatra, da so vrednote kategorija verovanj oziroma prepričanj (beliefs): "Vrednota je trajno prepričanje, da je specifični način obnašanja ali eksistence družbeno ali osebno bolj zaželen v odnosu na nasprotni ali obratni način obnašanja ali eksistence." Tako Allport kot Rokeach bolj poudarjata vrednote kot osebne kategorije (prepričanja), kakor vrednote kot lastnosti objektov. Tu nekako poteka razmejitev med objektivnimi in subjektivnimi definicijami vrednot.

V mnogih definicijah vrednot je implicitno, ponekod tudi eksplicitno navedeno, da vrednote usmerjajo obnašanje in da na njihovi podlagi oblikujemo preference oziroma prioritete tako za različne objekte kot za različna obnašanja. Rokeach (1973) sploh izrecno govori, da imajo vrednote po eni strani **normativno funkcijo**, po drugi strani pa **motivacijsko funkcijo**. Po eni strani predstavljajo standard, na osnovi katerega merimo in ocenjujemo stvari in obnašanja; po drugi strani nas usmerjajo in vlečejo - prizadevamo si, da bi dosegli stvari, ki nam predstavljajo vrednoto.

RAZMEJITVE POJMOV

Že iz doslej navedenega je razvidno, da je vrednote včasih kar težko razlikovati od nekaterih drugih pomembnih pojmov. Med temi so npr. motivacijski pojmi, pojmi motiva, (motivacijskega) cilja interesa in potrebe, dalje pojem ideala, pojem preference, pojem stališča in pojem prepričanja.

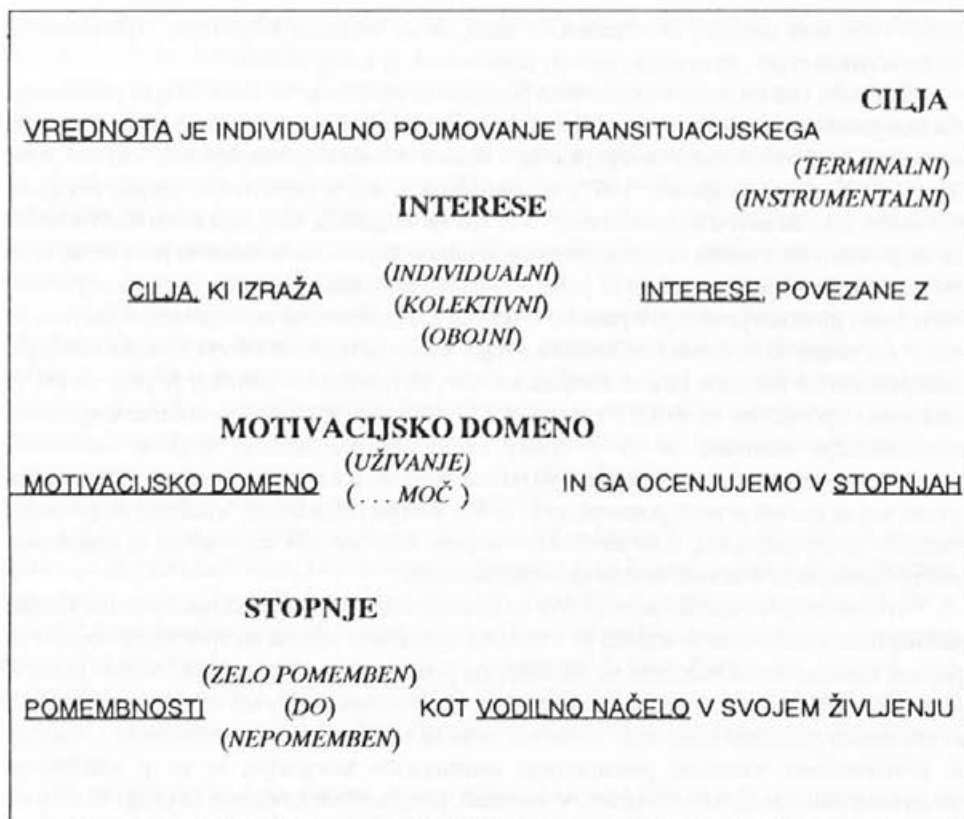
Vrednote vsekakor niso identične z motivi, interesi ali celo potrebami, čeprav jim - kot smo pokazali - nedvomno ne gre odrekati motivacijske vloge in funkcije. Vrednote vključujejo jasne elemente kognicije, kar jih seveda razlikuje od tipično motivacijskih in dinamičnih pojavov. Pač pa je precej težje v Pogačnikovi (1986⁸; 1987) trditvi, da "so vrednote v bistvu kognitivne reprezentacije človekovih motivov". Še bolj določno bi morda

lahko - kot sem opozoril že v začetku - rekli, da so vrednote kognitivne reprezentacije motivacijskih ciljev, in to tistih, najbolj pomembnih in kategorialnih.

Pri vsem tem ne smemo pozabiti na pomembno značilnost vrednot, ki spet predstavlja razliko glede na potrebe in motive. Gre za imperativni normativni značaj vrednot: vrednote niso zgolj preference in odraz tega, kar bi v danem trenutku ali nasploh radi - so kot pravi Scott (1957, cit. po Pogačnik, 1987), ne zgolj "nekaj, kar je preferirano, ampak nekaj, za kar oseba čuti, da **mora** biti preferiran". Kot navaja Pogačnik, tudi zelo lačen človek hrane ne bo postavil med vsemi vrednotami na prvo mesto, čeprav bo nedvomno prva stvar, ki jo bo naredil, da bo poiskal hrano in jedel. Predstava dolžnosti in obveznosti, ki se po vsej verjetnosti globoko povezuje s podobo o sebi in z regulativnimi predstavami o lastnem in tujem ravnanju, je bistvena karakteristika tega, kako občutimo vrednote in kako delujejo. Intrapersonalne instance jaza in nadjaza so tiste, ki odločajo o tem, kaj je prav in kaj je vrednota - upravičeno se mi zdi Pogačnikovo (1986) opozorilo, da so vrednote kognitivne reprezentacije motivov, in to v optiki centralnih regulativnih struktur osebnosti, sentimentov jaza in nadjaza: vrednote so izraz zavestne, deklarativne presoje posameznika o tem, kaj se mu zdi prav in pomembno in za kar si velja prizadevati. Vrednote so globoke, vikane v jedro osebnosti, a so za razliko od prav tako jedrnih nezavednih in nagonskih potreb zavestne in v nekem smislu celo nadzavestne.

To nas že vodi v bližino pojmov, kot so interesi, stališča in prepričanja. Najodločilnejša razlika med vrednotami in stališči je v tem, da so stališča vezana na specifične objekte in pojave, medtem ko se vrednote ne nanašajo na povsem konkretne pojave. Njihov položaj je generalnejši in centralnejši. V tem smislu lahko vrednote vplivajo na celo vrsto stališč, ki se nekako grupirajo okoli njih. Podobno velja za razlikovanje med vrednotami, interesi in preferencami: vrednote predstavljajo centralnejšo kategorijo, ki so ji interesi in preference podvrženi, subordinirani. V interesih, preferenčnih izborih in na drugi strani tudi stališčih se manifestirajo vrednote in vrednostne usmerjenosti. Pojem prepričanja je še bližji: videli smo, da avtorji, kot sta denimo Allport in Rokeach, menijo, da predstavljajo vrednote podvrsto prepričanj. Za vrednote je značilno med drugim tudi to, da ne morejo biti delne ali polovične, imajo značaj pregnantnosti (na to je opozarjal Wolfgang Koehler, glej o tem v Musek, 1982). Če nam neka vrednota kaj pomeni, tedaj nam nekaj pomeni v svoji pregnantnosti, popolnosti. Kot pravita Reich in Adcock (1978), ne stremimo k nekoliko poštenja ali nekoliko svobode, temveč k popolnemu poštenju in popolni svobodi - seveda v razumni meri.

Na ta način se približamo še enemu pojmu, namreč pojmu ideala. Vrednote predstavljajo reprezentacije določenih idealov, idealnih, popolnostnih kategorij o stanjih in ravnanjih, ki jih velja dosegati. Hkrati so takšni ideali tudi posebne vrste motivacijski cilji, in tako se ponovno vračamo k predloženemu pojmovanju vrednot, o katerem je bil govor na začetku. Seveda pa mora biti jasno, da obstajajo tudi druge kategorije idealov, torej predstav najvišje stopnje popolnosti, za katere ne moremo trditi, da bi bile ravno vrednote. Popolno ni vedno in nujno zaželeno, vrednote pa vselej predstavljajo tudi nekaj zaželenega.

Slika 2
Formalni obrazec z definicijo vrednot

KLASIFIKACIJE VREDNOT

Klasifikacije vrednot v filozofiji in filozofski psihologiji

Še iz antičnih časov imamo sporočila in pojmovanja o glavnih kategorijah vrednot. Rimski pisci so navajali tri osnovne vrednote, ki jih France Veber (1924)⁹ označuje kot "starodavno trojico vrednot": **lepo, resnično in dobro (pulchrum, verum, bonum)**. Tri pglavitne vrednote krščanstva pa so **vera**, upanje in, kot najvišja, **ljubezen**. Friedrich Nietzsche je v svoji znameniti tezi o "prevrednotenju vrednot" postavil nekakšno kontrapozicijo tako klasičnim antičnim kot krščanskim vrednotam: tem, ki bi jih v ničejanski terminologiji lahko označili kot **apolonske vrednote** (vrednote kulture, omike, ravnovesja, reda, harmonije in samoizpopolnjevanja), stojijo nasproti "barbarske" **dionizične vrednote** (moč, ncomejenost, svoboda, strasti, oblast).

Pozneje najdemo v filozofski in filozofsko psihološki aksiološki* literaturi več pomembnih analiz in klasifikacij vrednot (glej sliko 3). Med najbolj znanimi je vsekakor klasifikacija nemškega pedagoga, psihologa in filozofa, Diltheyevega učenca, Eduarda Sprangerja (1930)¹⁰. Njegov teoretski sistem vrednot se naslanja na filozofijo tipov duhovne usmerjenosti: teh je po Diltheyu in Sprangerju šest, vsakemu od njih pa ustreza po ena temeljna vrednota. Tako je Spranger zasnoval celo osebnostno tipologijo, ki zajema šest tipov - **teoretskega, estetskega, ekonomskega, socialnega, političnega in religioznega**. Spranger torej razvršča posameznike v osebnostni tip glede na to, katera duhovna usmerjenost oziroma temeljna duhovna vrednota prevladuje pri nekom. Sprangerjeva tipologija je bila precej vplivna in njegova analiza vrednot je kar nekaj časa prevladovala tudi v psihologiji. Allport, Vernon in Lindzey (1951)¹¹ so na tej tipologiji zasnovali svoje znane študije vrednot in po njej je izdelan eden izmed najbolj znanih in uporabljenih vprašalnikov za merjenje vrednostne usmerjenosti.

K filozofiji vrednot je veliko prispeval nemški personalistični filozof Max Scheler. Na njegovo analizo vrednot se naslanja klasifikacija vrednot, ki jo v delu "Doživljaj, umetniško delo in vrednote" navaja eden od Schelerjevih naslednikov, poljski filozof Roman Ingarden (1975)¹². Scheler in Ingarden delita vrednote najprej na dve veliki skupini: na **življenjske** ali **vitalne** vrednote in na **kulturne** vrednote. Prve so v zvezi z osnovnimi življenjskimi potrebami in so nekako odraz človekovega biološkega bistva - mednje bi npr. lahko šteli **hedonske** in **utilitarne** vrednote (prijetnost, koristnost...). Kulturne vrednote pa odražajo vse glavne ideale človekovega kulturnega ustvarjanja in delovanja, zlasti v sferi **spoznavanja, estetike, morale in etike**.

Tem klasifikacijam vrednot lahko postavimo ob bok klasifikacijo našega filozofa Franceta Vebera (1924). Veber govori, podobno kot Spranger, o šestih poglavitnih kategorijah vrednot, jih pa za razliko od Sprangerja tesno povezuje s čustvovanjem: "Torej razpade po svojih psiholoških podlagah vse čustvovanje v 1. **hedonska** (prijetnost - neprijetnost), 2. **estetska** (lepota - grdota), 3. **logična** (resnica - neresnica), 4. **aksiološka** (vrednost - nevrednost), 5. **eleverična** (prostost - neprostost) in 6. **hagiološka** (svetost - ničevost). Veberova klasifikacija dokaj ustreza drugim sočasnim aksiološkim klasifikacijam; morda je nekam problematična kategorija aksioloških vrednot, s katerimi misli Veber na "vrednotenje v ožjem pomenu", torej na vrednostno dojetje miselnih objektov (prav tam, str. 88-89).

Med novejšimi filozofskimi obravnavanji vrednot zasluži pozornost sodobna madžarska filozofinja Agnes Heller (1981)¹³, učenka znanega Gyorgya Lukácsa. V delu "Vrednote in potrebe" z neomarksističnega stališča analizira odnos med obema pomembnima kategorijama človekove eksistence. Njena klasifikacija vrednot je prepričljiva tudi zato, ker upošteva hierarhične ravni vrednotenja. Vsaka nižja raven je za stopnjo bolj specifična od višje, ki je bolj abstraktna in generalna. Po Hellerjevi lahko na najvišji hierarhični ravni govorimo le o eni vrednostni kategoriji, namreč o dimenziji **dobro - slabo**. Na to raven se namreč "preslikavajo" vsi pozitivni in negativni poli nižerednih vrednot. Primarni vrednostni dimenziji sledi vrsta sekundarnih vrednot: **hedonske, utilitarne, vrednote uspešnosti, vrednote ustreznosti, spoznavne, estetske, moralne,**

* Aksiologija je veda o vrednotah; iz gr. *axios*=vreden in *logos*=beseda, nauk, zakon.

religiozne. Zatem bi lahko govorili tudi o še nižjih ravneh vrednot, tako bi lahko npr. na terciarnem nivoju med estetskimi vrednotami nadalje diferencirali **literarne, glasbene, likovne** idr.

<u>SPRANGER</u>	<u>SCHELER/INGARDEN</u>	<u>VEBER</u>	<u>HELLER</u>
		aksiološke	PRIMARNE
	ŽIVLJENJSKE VREDNOTE		dobro-slabo
ekonomske	uživanje	hedonske	SEKUNDARNE
politične	koristnost		hedonske
		elevterične	utilitarne
socialne			uspeh
			ustreznost
	KULTURNE VREDNOTE		
teoretske	spoznavne	logične	spoznavne
estetske	estetske	estetske	estetske
religiozne	moralne	hagiološke	moralne
			religiozne

Slika 3
Klasifikacije vrednot v filozofiji

Psihološke klasifikacije vrednot

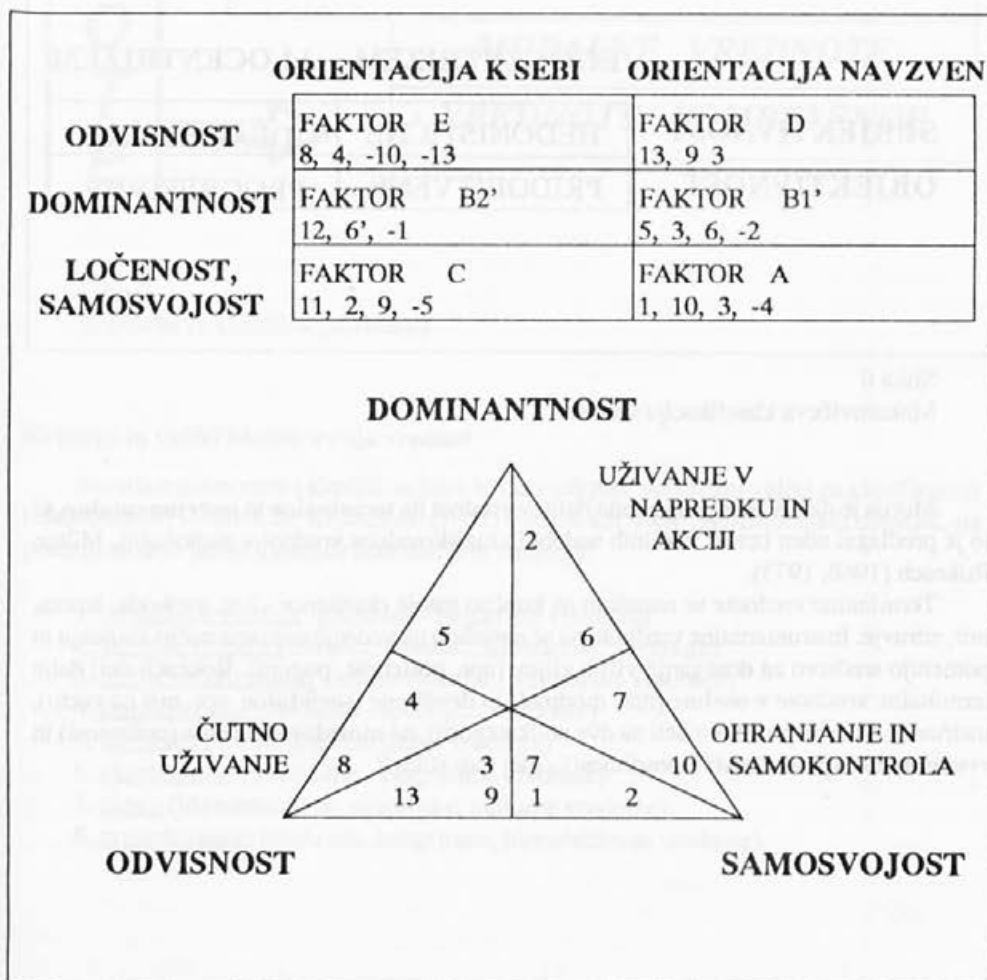
Med pomembnimi psihološkimi klasifikacijami vrednot (glej sliko 4), ki segajo nekako v pionirsko psihološko raziskovanje vrednot, je treba omeniti klasifikaciji Henryja Murraya (1951) in Charlesa Morrisa (1956)¹⁴. Po Murrayu je psihološko smiselno razlikovati naslednja področja vrednot: **vrednote posedovanja, vrednote fizičnega zdravja, vrednote avtoritete, vrednote zблиževanja (afiliacije), vrednote spoznavanja (kognitivne vrednote), vrednote estetske forme in ideološke vrednote.**

<u>MURRAY</u>	<u>MORRIS</u>	<u>PETROVIČ</u>
posedovanje	dionizične vrednote	utilitarne vr.
telesno zdravje		hedonistične vr.
avtoriteta		
zблиževanje	prometejske vrednote	sentimentalne vr.
znanje		vr. znanja in dela
estetska forma		
ideologija	budistične vrednote	moralno-altr.vrednote

Slika 4
Psihološke klasifikacije vrednot

Znana je tudi Morrisova razdelitev vrednot na **dionizične vrednote**, **prometejske vrednote** in **budistične vrednote**. K prvim sodijo vrednote čutnega uživanja, k drugim vrednote akcije in napredka in k tretjim vrednote samokontrole in notranje izpopolnitve. Morris je bil očitno pozoren na tiste dimenzije vrednot, pri katerih se kažejo značilne razlike med pomembnimi kulturami, ugotavljal pa je povezanost navedenih kategorij vrednot tudi z drugimi dejavniki, kot so spol, starost, temperament, somatotip, osebnostne poteze idr. (o tem glej tudi Pogačnik, 1987¹⁵). Faktorske analize Morrisovih vrednostnih kategorij so dale zanimive rezultate, ki jih je mogoče razvrstiti v klasifikacijsko shemo, ki upošteva tako tri vsebinske kriterije (odvisnost, dominantnost in ločenost/samosvojost), kot dva vidika usmerjenosti vrednotenja (usmerjenost k sebi, usmerjenost navzven). Iz slike 5 je tudi razvidno, kako so Morrisove vrednostne postavke locirane v trikotnem prostoru med tremi vsebinskimi področji vrednotenja.

Slika 5
Morrisova shema vrednot

Beograjski psiholog Petrović (1973)¹⁶ je pri svojih raziskavah - delal je predvsem na delinkventni populaciji - uporabil delitev vrednot na **utilitarne, hedonske, sentimentalne, delovne in moralno-altruistične**.

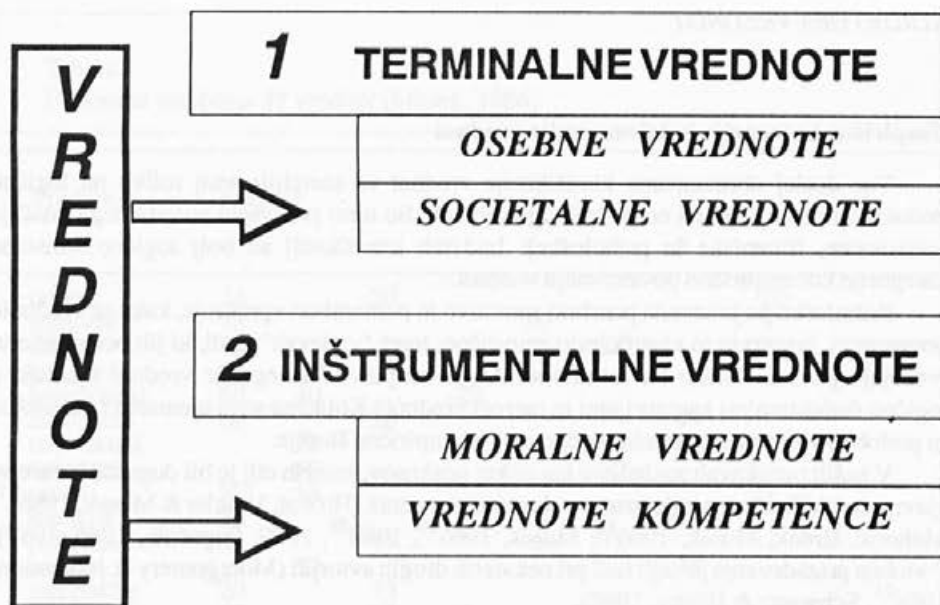
Zanimiva je klasifikacija vrednot, ki jo je izdelal Jan Makarovič (1978). Po Makaroviču lahko delimo vrednote glede na dva aspekta, subjektivnost - objektivnost in egocentrizem - alocentrizem. Upošteva oba vidika, dobimo štiridelno klasifikacijo vrednot (slika 6): **hedonske vrednote** (subjektivne in egocentrične), **vrednote pridobivanja** (objektivne in egocentrične), **idealistične vrednote** (subjektivne in alocentrične) ter **progresivne vrednote** (objektivne in alocentrične). Klasifikacije se v nekaterih pogledih približuje Morrisovi.

	EGOCENTRIZEM	ALOCENTRIZEM
SUBJEKTIVNOST	HEDONISTIČNE	IDEALISTIČNE
OBJEKTIVNOST	PRIDOBITVENE	PROGRESIVNE

Slika 6
Makarovičeva klasifikacija vrednot

Morda je danes že najbolj znana delitev vrednot na **terminalne in instrumentalne**, ki jo je predlagal eden izmed vodilnih sodobnih raziskovalcev vrednot v psihologiji, Milton Rokeach (1968, 1973).

Terminalne vrednote se nanašajo na končno stanje eksistence - npr. svoboda, lepota, mir, zdravje. Instrumentalne vrednote pa se nanašajo na vedenje oziroma način življenja in pomenijo sredstvo za doseganje višjih ciljev (npr. poštenost, pogum). Rokeach deli dalje terminalne vrednote v **osebne** (npr. modrost) in **družbene (socialne)**, npr. mir na svetu), instrumentalne pa prav tako deli na dve podkategoriji, na **moralne vrednote** (poštenost) in **vrednote kompetentnosti** (sposobnost) - glej tudi sliko 7.

Slika 7
Rokeacheva klasifikacija vrednot

Kriteriji in vidiki klasificiranja vrednot

Seveda z navedenimi klasifikacijami še niso izčrpani vsi možni vidiki za klasifikacijo (taksonomijo) vrednot. Že Kluckhohn (1951) omenja kar osem pomembnejših izhodišč, na podlagi katerih lahko klasificiramo različne vrednote:

1. modalnost vrednot (pozitivne - negativne vrednote)
2. vsebina vrednot (estetske, moralne, spoznavne...vrednote)
3. intencionalni značaj (instrumentalna - terminalne vrednote)
4. posplošenost (generalne - specifične vrednote)
5. intenziteta (centralne - periferne vrednote)
6. eksplicitnost (implicitne - eksplicitne vrednote)
7. obseg (idiosinkratične, skupinske, kulturne vrednote)
8. organiziranost (izolirane, integrirane, hierarhizirane vrednote).

Empirične kategorije in taksonomije vrednot

Vse doslej obravnavane klasifikacije vrednot so temeljile vsaj toliko na logično deduktivni presoji kot na empiričnih ugotovitvah. So torej predvsem teoretičnega značaja (aksiološke, filozofske in psihološke). Izid teh klasifikacij so bolj logično smiselne kategorije kot empirično povezovanja vrednot.

Psihološko pa je seveda posebno zanimivo in pomembno vprašanje, kako se vrednote povezujejo, grupirajo in klasificirajo empirično, torej "v glavah" ljudi, ki jih ocenjujejo in presojajo povsem laično ter intuitivno. Ali se empirične kategorije vrednot ujemajo z logično deduktivnimi kategorijami in razredi vrednot? Kolikšna so ta ujemanja? Na takšna in podobna vprašanja nam lahko odgovore le empirične študije.

V naših raziskavah zasledimo kar nekaj poskusov, katerih cilj je bil dognati, katere so glavne empirične kategorije oziroma dimenzije vrednot (Hrovat, Vinkler & Musek, 1986¹⁷; Mohorič, Brenk, Musek, 1986¹⁸; Musek, 1986¹⁹, 1988²⁰, 1989; Pogačnik, 1986, 1987). Podobna prizadevanja je najti tudi pri nekaterih drugih avtorjih (Montgomery & Johansson, 1986²¹; Schwartz & Bilsky, 1988).

V teh raziskavah je bil pogosto uporabljen multivariantni pristop. S pomočjo multivariantne analize korelacij med različnimi vrednotami je namreč mogoče izluščiti, katere vrednote imajo v očeh ocenjevalcev podoben pomen. Te vrednote tvorijo povezane razrede, kategorije oziroma skupine vrednot. Za tovrstno analizo prihajajo v poštev zlasti faktorjska analiza in analiza "grozdov".

Tabela 1 prikazuje rezultate takšne multivariantne analize vzorca 37 vrednot, ki je bila izvedena pri 100 srednješolcih obeh spolov (Musek, 1986). Poskusne osebe so ocenjevale pomembnost vrednot na sedemstopenjski lestvici (ocene so se gibale v razponu pomembnosti od (1)- malo pomembna vrednota do (7) visoko pomembna vrednota). Njihove ocene so bile nato korelirane in dobljene korelacije smo analizirali z različnimi multivariantnimi metodami. Faktorjska analiza interkorelacij med temi 37 vrednotami je izločila osem skupnih dimenzij (faktorjev), ki pojasnjujejo okrog 65 odstotkov celotne variance ocen.

S prvim, v vzorcu celotne lestvice vrednot najbolj obsežnejšim faktorjem so nasičene predvsem vrednote hedonskega in utilitarnega značaja (udobje, spolnost, denar, zanimivo življenje, privlačen izgled in zasebnost). Imenovali smo ga faktor **evtimije**. Naslednji faktor korelira najvišje z vrednotami red, vzorniki, ugled, tradicije, poštenost in načelnost. Upravičeno ga lahko označimo kot faktor **societalne moralnosti**. Tretji faktor nasiča vrednote zanimiv poklic, napredek, enakost in lepota; ta faktor očitno združuje na pogled dokaj heterogene vrednote. Nadaljnji faktorji so prav tako zanimivi; četrti povezuje vrednote zdravje in dobra hrana, peti združuje vrednote prijateljstvo, družabnost in prosti čas, šesti vrednote ustvarjanje, svoboda in varnost, s sedmim je najbolj nasičena vrednota resnica, z osmim pa vrednoti družinska sreča in varnost. Podobno skupinsko povezanost vrednot smo dobili tudi s pomočjo analize "grozdov" (klastrske analize; natančneje o tem Musek, 1986).

Na podlagi teh analiz bi morda že lahko tvegali nekakšno preliminarno kategorizacijo vrednot. Videti je, da se mnoge kategorije vrednot, ki jih zasledimo pri raznih strokovnih klasifikacijah, dejansko pojavljajo tudi kot empirične kategorije - npr. hedonske vrednote, utilitarne vrednote (ki se zdijo intuitivnim ocenjevalcem očitno medsebojno povezane),

Tabela 1
 Faktorska nasičenja 37 vrednot (Musek, 1986)

Vrednote	Faktorji							
	1	2	3	4	5	6	7	8
udobje	74		20					-20
spolnost	73				26			
denar	72		-23		-20	22		
zan. življ.	68	-25			33			
privlačnost	60	40		-23				
zasebnost	60		20				49	
red/zakoni		75		27				
vzorniki		69				-26		
ugled	39	58						21
tradicije	53				22			
poštenost	52		41		-26	31		
načela		52					38	
zan.poklic	20		73					
napredek	27		68	32				-28
enakost		31	58	52				
lepota			56	-34	24	23	23	
zdravje		20		77				
hrana/pijača	54			60			24	-24
prijateljstvo					67			
družabnost	39	20			60			
prosti čas	27	-22			58	35		
ustvarjanje						69	-21	
svoboda						58	23	
varnost					30	52	25	40
samoizpopol.						47	44	
resnica			22				77	-18
druž.sreča		30		41				57
navезanost	35			30	32			33
otroci		48		22		-47		21
ljubezen	34		28		41		-36	19
mir/sloga	-21	36		43	48			20
altruizem	-20	35	41		45		21	
zabava	48			20	49	28		-21
prosto gib.	25							-65
uveljavljanje	37	39	31	-21		28		
dosežki	32	36	35	-31				
upanje			31	-20		-25	30	

družbene in moralne vrednote, kulturne vrednote itd. Po drugi strani pa se empirično povezujejo tudi vrednote, ki jih po deduktivni logiki vsebinsko ločujemo in uvrščamo v različne kategorije: npr. lepota, enakost in napredek; ustvarjanje, svoboda, varnost in samoizpopolnjevanje; denar in spolnost. Pa vendar bi v mnogih izmed teh primerov našli neke vrste logiko tudi v teh povezavah - ustvarjanja ni brez svobode, svobode ni brez varnosti, tudi denar in spolnost se lahko poveujeta...

Takšno preliminarno taksonomijo vrednot, dobljeno na empiričnih podatkih, prikazuje tabela 2. Klasifikacija upošteva poleg čisto empiričnih povezav do neke mere seveda tudi določene logične kriterije. Logično smiselno se zdi določene empirične kategorije vrednot

Tabela 2

Preliminarna empirična klasifikacija vrednot

OSEBNOSTNE VREDNOTE

ŽIVLJENSKE OSEBNE VREDNOTE

- Evtimne vrednote (hedonske, utilitarne, materialne, lukrativne, avanturistične)
- Vrednote življenske ekspresivnosti
biopetalne (biofilne, sociofilne)
individuacijske (spoznavne, samooblikovalne, ustvarjalne...)

KULTURNE VREDNOTE

- estetske, duhovne, altruistične, poklicne...

DRUŽBENE VREDNOTE

VREDNOTE MORALE IN REDA

- Societalne vrednote (moralne, legalne, avtoritarne, tradicionalne)
- Družinske vrednote
- Vrednote občega miru in blagostanja

VREDNOTE SOCIALNEGA NAPREDKA

- demokratske, progresistične, egalitarne...

povezati še naprej med seboj, posebno ker si tudi tukaj lahko s pridom pomagamo z empirično utemeljenim združevanjem. Klastrska analiza vrednot (Musek, 1986) nam nekako potrjuje klasifikacijsko shemo, ki postulira dve veliki temeljni kategoriji vrednot, od katerih se vsaka dalje deli v svoje podrazrede. Prva od teh kategorij obsega vrednote, ki zadevajo osebni blagor, življenje in razvoj posameznika - **osebnostne vrednote**, druga velika kategorija pa zajema **družbene vrednote**. Seveda pa je to le začetna, aproksimativna klasifikacija. Dobljena je na podlagi vzorca vrednot, ki je resda precej širok, ki pa nekaterih pomembnih vrednot ne zajema. Niso zajete pomembne kategorije vrednot: religiozne, nacionalno patriotske, "ekološke" in še katere. Prav zato smo v nadaljnjem raziskovanju skušali zajeti tudi te vrednote.

V eni izmed raziskav smo analizirali strukturni prostor dvajsetih pomembnih vrednot; s faktorsko analizo je bilo izločenih šest faktorjev, ki pojasnjujejo skoraj 80 odstotkov interkorelacijske variance (tabela 3). Dobljene faktorske dimenzije so zanimive zaradi tega, ker opozarjajo na bipolarno strukturo posameznih vrednostnih klastrov. Prvo dimenzijo bi

lahko označili kot vrednostno orientacijo **kvietizma** (zdravje, varnost, družinska sreča) nasproti **proliferaciji** (ustvarjalnost, osebni razvoj). Drugi faktor zajema na eni strani **hedonizem/materializem** (udobno življenje, dobra hrana, prosti čas, denar), na drugi strani pa negativno korelirata z njim vrednoti ljubezen in spoznavanje resnice (**duhovnost, idealizem**). Tretja dimenzija združuje na enem polu vrednote uživanje v lepoti in umetnosti, prosti čas in prijateljstvo, na drugem nasprotnem polu pa najdemo red in nato tudi vrednote mir, svoboda in varnost. To dimenzijo bi težko zanesljivo označili, morda predstavlja polariteto med interesno emotivnimi ideali ter urejenostjo (**idealiziranje izraznosti - idealiziranje reda**). S četrto faktorsko dimenzijo visoko korelirajo vrednote enakost, mir in spoznavanje resnice, nizko pa razburljivo življenje in prijateljstvo. Peta dimenzija močno poudarja zlasti **religioznost** (vera v boga), v nasprotju z bolj posvetnimi vrednotami (udobno življenje, prijateljstvo, razburljivo življenje, denar). Šesta dimenzija povezuje vrednoti ugled in svoboda (**moč**).

Pogačnik (1986, 1987) je med našimi raziskovalci opravil vrsto raziskav z vrednotami. Med izidi njegovih raziskovanj je tudi instrument za merjenje vrednot - LV (Lestvica

Tabela 3
Faktorji 20 vrednot

Vrednote	Faktorji					
	1	2	3	4	5	6
zdravje	72					
varnost	69	23	-32			
družinska sreča	68	-27				
mir	66	-36	43			
ustvarjalnost	-86					
osebni razvoj	-77					23
spoznavanje res.	-49	-42		38		
udobno življenje		72			43	
dobra hrana		66		-29		-34
prosti čas	-32	51	47		26	
denar		33			32	
ljubezen		-75	27			-36
lepota	-25		73			
prijateljstvo		-21	43	-46	39	
red	35	-71				
enakost				78		
razburljivo življ.	-44	22		-64	38	
vera v boga					-89	
ugled						80
svoboda			-36	29	26	63
Odstotek variance	30.2	18.4	11.1	7.2	6.5	6.1

individualnih vrednot). Lestvica v končni obliki zajema 22 vrednot. Faktorske analize Pogačnikovega vzorca vrednot so pokazale na nekaj pomembnih grupiranj. Eno pomembno skupino vrednot tvorijo nove izkušnje, svoboda, osebna izpopolnitev, ustvarjalni dosežki in modrost. Nasproti njim stojijo vrednote, povezane z družinskim življenjem: otroci, družinska sreča in razumevanje s partnerjem. Polarizirani skupini tvorijo dalje tudi vrednote družbena priznanost, imetje in moč na eni strani ter vrednote svet lepote, spoštovanje družbenih načel in modrost na drugi strani. Naslednjo skupino tvorijo vrednote, povezane z družbenim življenjem in poklicnim angažiranjem: družbena pripadnost, družbena priznanost in izpolnjevanje delovnih ciljev. Samostojne klastre tvorijo še vrednote hedonskega značaj (počitek, preskrbljenost s hrano in pijačo), religiozne vrednote in altruizem (vera, ljubezen), varnost in moč.

V naslednji raziskavi smo analizirali spet 37 vrednot, ki pa niso povsem identične z vrednotami že prej omenjene lestvice. Vključene so bile vrednote s področij, ki jih prejšnja lestvica 37 vrednot ni zajemala, izpadle pa so nekatere vrednote, ki so visoko korelirale z ostalimi (in tako niso prispevale kakih novih informacij). Tudi ocenjevanje vrednot je potekalo drugače: osebno pomembnost posamezne vrednote je bilo treba oceniti na lestvici od 1 do 100, pri čemer je bila ocena prve ("standardne") vrednote že postavljena kot 50. Ocenjevalci so bili študenti dveh različnih fakultet (FS in FSPN), obeh spolov, starost se je gibala med 20 in 25 leti, celotno število pa je bilo 53 oseb.

Tabela 4 prikazuje rang povprečnih ocen za vseh 37 vrednot. S faktorsko analizo je bilo izločenih 10 faktorjev, ki skupno pojasnjujejo 76,7 odstotkov celotne variance. S prvim faktorjem so najbolj nasičene vrednote družinska sreča, dobrot, delavnost, razumevanje s partnerjem, poštenost in zdravje. Dimenzija očitno kaže na vrednote, ki pomenijo ideal normalnega družinskega in osebnega življenja. Lahko bi jo interpretirali kot dimenzijo **notranje (družinske in osebne) harmonije ali dobrobiti**, ki združuje v sebi idealne in normativne predstave o medosebnem in družinskem življenju ter ustreznih značajskih in drugih lastnostih. Gre za predstavo o osebni sreči in blagostanju v krogu družinskega življenja, ki zahteva kot dopolnilo še poštenost, delavnost in zdravje. To je najbrž v našem

Tabela 4
Rangi povprečnih ocen pomembnosti 37 vrednot

Vrednote	Ocena	Rang
zdravje	85.4	1
ljubezen	83.7	2
druž.sreča	82.8	3
svoboda	82.7	4
razumevanje s p.	79.9	5
poštenost	74.3	6
pravica	73.3	7
mir	72.4	8
resnica	70.7	9
zvestoba	68.7	10
dobrota	68.6	11
varnost	68.5	12
delavnost	67.6	13
modrost	67.1	14
sloga	66.8	15
vznem.življenje	63.8	16
upanje	62.3	17
zabava	61.9	18
morala	60.3	19
narava	59.9	20
družabnost	57.5	21
lepota	57.2	22
privlačnost	55.2	23
kultura	54.2	24
nac.enakopr.	53.8	25
red	52.8	26
ugled	50.8	27
dolgo življ.	48.6	28
umetnost	48.4	29
udobno življ.	46.7	30
denar	46.9	31
moč	46.3	32
slava	40.5	33
vera	38.5	34
ljubezen do dom.	34.6	35
prekašanje	33.7	36
politič.usp.	24.2	37

kulturnem krogu precej razširjen vrednostni stereotip življenjske primernosti oziroma ustreznosti: dom, zdravje, delo in poštenje. Izpolnitev teh idealov daje človeku pravico, da ga štejejo za častivrednega drugi in da se ima za srečnega in zadovoljnega tudi sam.

Drugi ekstrahirani faktor nasiča vrednote ugled, slava, dolgo življenje, moč, prekašanje drugih, udobno življenje, denar in politični uspeh. V nasprotju s prejšnjo dimenzijo gre tu za idealiziranje stvari, ki so manj skromne in veliko bolj ambiciozne ter zahtevne. Gre za stvari, s katerimi se posameznik uveljavlja in izkazuje v sodobnem svetu, predvsem pred drugimi. V nasprotju s tihimi ideali domačnosti: delavnosti, poštenja in zdravja imamo tu agresivnejše ideale družbene moči ter konkurenčnosti; tako bi lahko tudi morda najbolj ustrezno označili to faktorsko dimenzijo kot dimenzijo **družbene moči**.

Tretja dimenzija najviše korelira z vrednotami vznemirljivo življenje, privlačnost, lepota, denar in varnost. Gre za napogrešljivo kategorijo hedonskih, senzualnih, utilitarnih in materialističnih vrednot, za dimenzijo **hedonizma**.

Naslednja dimenzija pa združuje ravno "apolonske" duhovne in kulturne vrednote: umetnost, resnica, modrost, kultura, red, pravica. Faktor je psihološko dokaj jasen, označuje dimenzijo **kulturne (kultivirane) duhovnosti**.

Peti ekstrahirani faktor zajema vrednote mir, sloga, svoboda in varnost. Tudi tu so precej pregnantno povezani ideali miru in blagostanja, medsebojnega sožitja, vendar ne v smislu na osebo in družino vezane sreče, temveč širše dobrobiti in harmoničnosti. Faktor bi lahko interpretirali kot dimenzijo **splošne sreče in harmonije**.

Šesti faktor zelo ekskluzivno določata samo dve vrednoti: ljubezen do domovine in nacionalna enakopravnost - gre za dimenzijo **nacionalnega čuta in patriotizma**.

Sedmi faktor visoko nasiča vrednoto družabnost in nekoliko manj vrednoto zabava, tolmačimo ga lahko kot dimenzijo **družabne orientacije**.

Z osmim faktorjem je nasičena predvsem vrednot morala - ustrezno dimenzijo lahko označimo kot dimenzijo **moralnosti** oziroma **moralne orientacije**.

Deveti faktor nasiča vrednote zvestoba, upanje in ljubezen, precej visoko negativno pa korelira z njim vrednota narava. Ta faktor se očitno nanaša na vrednote medsebojnega zaupanja in zблиževanja (upanje in ljubezen sta poleg vere vodilni krščanski vrednosti). Ustrezno dimenzijo lahko opredelimo kot **orientacijo zaupanje**.

Deseti faktor visoko korelira vrednoto vera (nekoliko tudi z vrednoto narava). Tako imamo razlog, da potrdimo kot samosvojo vrednostno dimenzijo tudi **religiozno usmerjenosti**; v kombinaciji z vrednotenjem narave bi lahko morda govorili o posebni kategoriji **transpersonalnih vrednot**, torej vrednot, ki se ne nanašajo niti na ideale individua (**personalne vrednote**), niti na ideale interpersonalnega, socialnega življenja (**interpersonalne vrednote**). Med temi, transpersonalnimi vrednotami, bi našle mesto tako religiozne vrednote, kot tudi nekatere druge bolj ali manj "parareligiozne" vrednostne kategorije, ki se nanašajo na transindividualni vidik bivanja: narava, nadčutno ipd.

Upošteva rezultate navedenih in drugih analiz strukture empiričnega pomena različnih vrednot, lahko predlagamo izpopolnitev preliminarne kategorizacije vrednot kot je prikazana na tabeli 2. Takšno izpopolnjeno klasifikacijo sem navedel že na drugem mestu (Musek, 1988), shema na str. 250 pa jo prikazuje v nekoliko modificirani obliki.

Po tej klasifikacijski shemi lahko razdelimo vrednote v tri glavne skupine. Če gre za vrednote, ki zadevajo osebne, individualne ideale, govorimo o **osebnih vrednotah**. Naslednjo kategorijo vrednot predstavljajo **medosebne vrednote**; te zadevajo pojave na interpersonalni in socialni ravni. Končno je tu še kategorija **medosebni vrednot**, ki se

mad

Empirična klasifikacija vrednot
(končna shema)

OSEBNE VREDNOTE

- 1.1** Vrednote osebne harmonije
(notranje zadovoljstvo, osebni mir, dobrot)
- 1.2** Hedonske vrednote
(hedonske, senzualne, erotične, materialistične, utilitarne, avanturizem, zabava, prosti čas)
- 1.3** Duhovne vrednote
(spoznavne, estetske, etične, idealizem, kultiviranost)
- 1.4** (Pro)individualne vrednote
(ugled, moč, uveljavljanje, svoboda, uspeh)
- 1.5** (Pro)socialne vrednote
(ljubezen, zvestoba, družabnost, altruizem, prijateljstvo)
- 1.6** Samoaktualizacijske vrednote
(osebna rast, poklicni uspeh, ustvarjanje, dosežki)

MEDOSEBNE VREDNOTE

- 2.1** Vrednote miru in harmonije
(sreča, blagostanje, mir, zdravje, sožitje, sloga)
- 2.2** Vrednote družinskega življenja
(družinska sreča, razumevanje v družini)
- 2.3** Vrednote avtoritete in socialnega reda
(red, zakoni, morala, avtoriteta, tradicije)
- 2.4** Demokratske vrednote
(pravičnost, napredek, enakopravnost)
- 2.5** Vrednote nacionalne vezanosti
(patriotizem, nacionalni ponos, internacionalizem)
- 2.6** Vrednote skupinske vezanosti
(pripadnost, lojalnost skupini, privrženost)

NADOSEBNE VREDNOTE

- 3.1** Religiozne vrednote
(vera, svetost, odrešenje)
- 3.2** Vrednote transcendence
(harmonija z kozmosom, naravo; mistične vrednote)

nanašjo na transpersonalne vidike stvarnosti, npr. na religiozne vsebine, transcendenco ipd. Znotraj te klasifikacije lahko dejansko razvrstimo vse pomembne identificirane skupine in razrede vrednot, npr. hedonistične, duhovne, družinske, religiozne itd. Tem sledijo nato še podrazredi, tako najdemo npr. med duhovnimi vrednotami spoznavne, estetske, etične in druge. Ta takosnomska shema vrednot je podobno kot shema na tabeli 2 nekakšen "križanec" med empiričnimi in logično-deduktivnimi kategorijami vrednot; vsekakor je mogoče reči, da so njene kategorije utemeljene v obeh ozirih, tako empirično kot logično.

Osnovne psihološke kategorije vrednot

Če ostanemo pri glavnih kategorijah (oziroma dimenzijah) vrednot, ki tvorijo psihološko strukturo vrednostnega "hiperprostora", se znajdemo navidez pred precej heterogenimi rezultati različnih analiz različnih avtorjev. Toda primerjave teh analiz dajejo vendarle tudi konvergetne rezultate. Nekatero skupino vrednot se pojavljajo skoraj v vseh analizah, čeprav so jih različni avtorji različno interpretirali in poimenovali. Neskladja so morda bistveno manjša, kot kaže na prvi pogled. Med takšnimi kategorijami vrednot, ki jih lahko glede na rezultate drugih in naših študij smatramo za replicirane, so nedvomno kategorije **hedonskih vrednot, vrednot notranje harmonije, duhovnih vrednot, vrednot moči in uveljavljanja, societalnih vrednot, družinskih vrednot, verjetno pa tudi (pro)socialnih, religioznih** in morda še katerih.

Širši seznam vrednostnih kategorij se kar dobro ujema z Rokeachevim seznamom t.i. *motivacijskih domen* (tako ugotavljata tudi Schwartz in Bilsky, 1988). Rokeach meni, da se vrednote pojavljajo predvsem na sedmih univerzalno veljavnih področjih ali domenah motivacije: **uživanje, varnost, doseganje, samousmerjanje, restriktivni konformizem, prosocialnost, socialna moč in zrelost**. Med ugotovljenimi skupinami vrednot najdemo več takšnih, ki se dobro ujemajo s temi domenami. Z domeno uživanja se ujemajo hedonske oziroma hedonistične vrednote, z domeno varnosti (v širšem smislu) se skladajo vrednote notranje harmonije, družinske vrednote ter vrednote neogrožene sreče ter blagostanja (mir, zdravje, sloga...); v domeno socialne moči sodijo številne vrednote družbene moči ter uveljavljanja (ugled, moč, slava, politični uspeh...), v domeno doseganja npr. sposobnost, kompetentnost, storilnost, v domeno samousmerjanja vrednote osebnostnega oblikovanja, poklicne vrednote in vrednote ustvarjanja, v domeno restriktivne konformnosti moralne in avtoritetne vrednote (moralna, red, disciplina...), v prosocialno domeno prosocialne in demokratske vrednote (ljubezen, prijateljstvo, enakost, pravičnost...) in v domeno zrelosti duhovne in samoaktualizacijske vrednote. V svoji primerljani medkulturni študiji, ki je zajela vzorce iz Izraela in Nemčije, ugotavljata Schwartz in Bilsky, da posamezniki pri ocenjevanju vrednot dejansko uporabljajo kategorije, ki so zelo blizu tem motivacijskim domenam in da ocenjevalci tudi ločujejo med naravo vrednot kot motivacijskih ciljev - ločujejo med terminalnimi in instrumentalnimi vrednotami in tudi ločujejo, ali gre pri vrednotah za uveljavljanje individualnih, kolektivnih ali obojnih interesov.

KATEGORIJE VIŠJEGA REDA

Omenjene kategorije vrednot se po vsej verjetnosti še do določene mere povezujejo med seboj in tako tvorijo višjeredne **temeljne kategorije vrednot**. Občutek imam, da so tudi te kategorije morebiti bolj primerljive in izenačene, kot bi se zdelo pri površnem primerjanju ugotovitev različnih avtorjev. Klastrske analize vzorca 37 vrednot (vrednote iz tabele 4) prepričljivo kažejo na obstoj treh kardinalnih grupacij vrednot (slika 8). Do zelo

podobne slike o glavnih dimenzijah strukture vrednot pridemo, če ekstrahiramo samo tri faktorje iz interkorelacijske matrike teh 37 vrednot (tabela 6). Ti trije faktorji namreč pojasnijo zelo levji delež celotne variance, dobro polovico, kar 50,5 odstotka!

Prvo temeljno kategorijo predočata klaster 1 na sliki 8 in saturacije s faktorsko dimenzijo 1 na tabeli 6. Ta kategorija vključuje vrednote dobrotljivosti, altruizma, moralnosti, medsebojnega zaupanja in upoštevanja, vključuje pa tudi zdravje in vero. Njeno

37 VREDNOT: TRIJE KLASTRI

poštenost, delavnost
dobrota, razum, s.p.
morala, zvestoba
kultura, zdravje
družinska sreča,
ljubezen, umetnost

udobno živ., moč
denar, privlačnost
vznem.živ., slava
prekašanje

pravica, modrost
resnica, red

37 VREDNOT: DVA KLASTRA

narava, delavnost, kultura
razumevanje s partnerjem
mir, zdravje, pravica
družinska sreča,
modrost, red
upanje, ljubezen, resnica
umetnost

dolgo življenje, ugled
moč, denar, udobno
življenje, vera, varnost
privlačnost, vznemirljivo
življenje, slava, politični uspeh,
prekašanje

Slika 8

Triklastrska in dvoklastrska struktura 37 vrednot

kristalizacijsko jedro je bržkone dimenzija notranje (osebne in družinske) harmonije in dobrobiti (glej tudi opis tabele 5). V kategoriji so združene vrednote, ki so značilne za vse tiste kulturne tradicije, ki visoko cenijo in gojijo notranjo harmonijo, altruizem, zaupanje in moralnost. To bi veljalo za večino vodilnih **tradicionalnih kultur** npr. za krščansko tradicijo, pa tudi za konfucijansko, nekoliko manj za taoistično in budistično. Pri nas je očitno v to skupino vključena tudi vrednota delavnost, kar kaže, da je vrednostni sistem naših ljudi obarvan z duhom luteranske, protestantske etike. Ta kategorija vrednot ima v sebi komponente Morrisove prometejske in budistične orientacije (slika 4). Faktorska nasičenja kažejo, da sta čista predstavnika te kategorije zlasti vrednoti poštenje in dobrota (ki nista bistveno saturirani z nobenim od drugih dveh faktorjev).

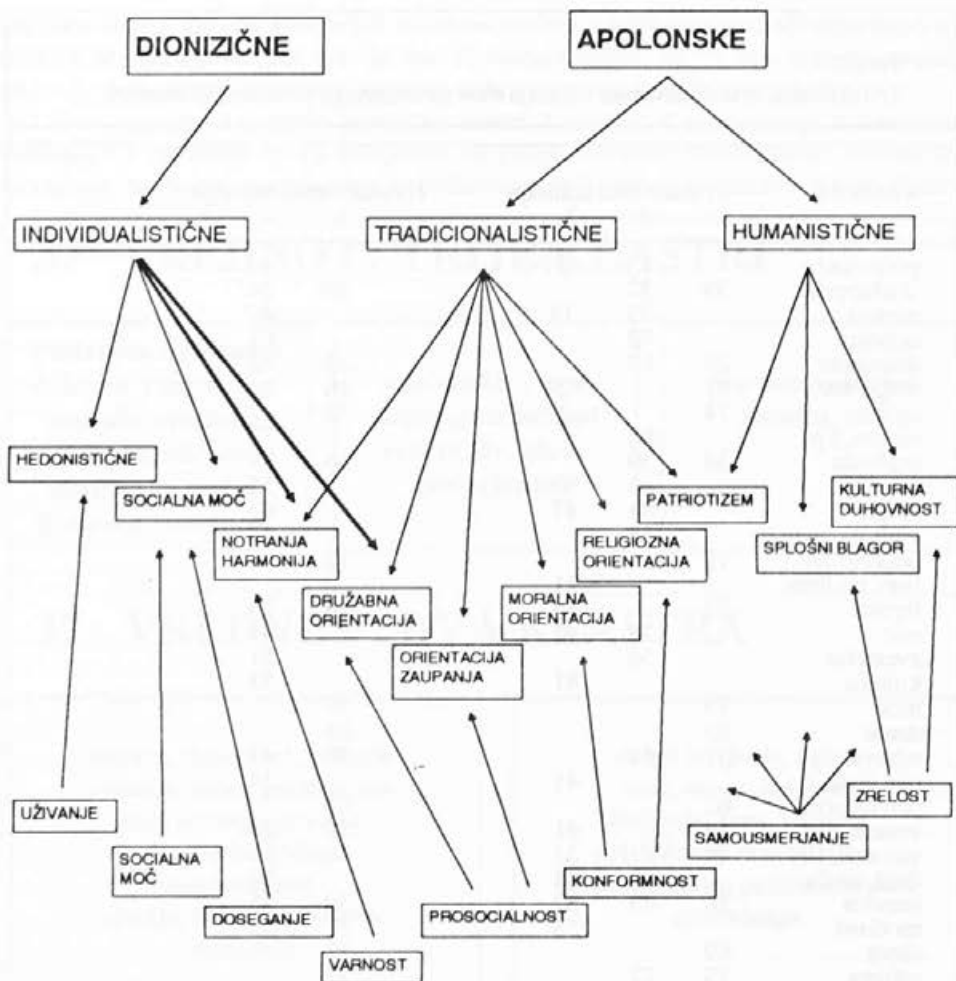

Tabela 5

Trifaktorska in dvofaktorska solucija dimenzionalnega prostora 37 vrednot

Vrednote	Trifaktorska solucija			Dvofaktorska solucija	
	1	2	3	1	2
poštenost		73	-27		44
družabnost	39	37		40	34
narava		35	33		49
dobrota		72			61
delavnost	23	67		25	62
dolgo živ.	51		-24	48	
ugled	74		-21	72	
razum, s p.		80			72
svoboda	34	39		36	39
morala		46	30		55
sloga		44	47		63
vera		32			32
udobno živ.	71			72	
ljub. do dom.			21		
lepota	52		46	56	29
mir		28	42		47
zvestoba		58			51
kultura			81		53
moč	79			79	
denar	85			85	
zdravje	37	61		36	43
nac.enak.			41		34
privlačnost	62			63	
vznem. živ.	54		41	58	29
varnost	44		35	48	24
druž. sreča		83	24		80
pravica	26	43	37	30	55
modrost			58	21	33
slava	69			71	
zabava	73	22		73	
upanje	22	40	41	26	55
ljubezen	24	54	40	66	28
resnica		35	59	63	
red		42	44		59
umetnost			90		50
polit.usp.	51		30	53	

Drugo temeljno kategorijo vrednot tvorijo precej pregančno vrednote socialne moči v kombinaciji s hedonskimi vrednotami (klaster 2 na sliki 8 in faktorska dimenzija 2 na tabeli 6). Ta kategorija morda zajema vrednote, katerih osnova je naravna tendenca posameznika k moči, neomejenosti in uživanju. Motivacijski aspekt ustreznih vrednot bi lahko povezovali z individualno nagonkostjo, s sposobnostno konkurenčnostjo v darvinovskem smislu boja za premoč in obstanek, s težnjo po moči in uveljavljanju ničejanskega dionizičnega človeka in pa z libidnimi in agresivnimi težnjami freudovskega ida. V nasprotju z drugima dvema kategorijama predstavlja ta kategorija kontratezo udomačenim in kultiviranim "apolonskim" vrednotam in pomeni predvsem grupiranje **individualističnih vrednot**. Ta kategorija se zelo lepo ujema z Morrisovimi dionizičnimi

Slika 9
Psihološka struktura vrednot

vrednotami (slika 4), ustrežala pa bi tudi primerjava z Makarovičevimi egocentričnimi vrednotami (slika 6). Moč, denar, prekašanje, udobno življenje in ugled so dokaj čisti predstavniki te vrednostne orientacije.

Tretjo temeljno kategorijo sestavljajo predvsem duhovne vrednote in vrednote kulturne nadgradnje (spoznavne, estetsko-umetnostne, etične), vključene pa so tudi vrednote reda in zunanje harmonije - red, mir, sloga, ki so obenem nasičene tudi s prvim izmed treh ekstrahiranih faktorjev (klaster 3 na sliki 8 in faktorska dimenzija 3 na tabeli 6). Prva kategorija se povezuje bolj s tradicionalnimi kulturnimi vrednotami, ta kategorija pa bolj z višjimi kulturnimi ideali. Mislim, da bi to skupino vrednot lahko kar primerno označili

kot **humanistične (klasične) vrednote**, saj spominjajo na renesančne in klasicistične vrednote in na njihov vzor, duhovno orientacijo in ideale razvite antične miselnosti. Umetnost, kultura in modrost so npr. značilne vrednote za to kategorijo. Med to kategorijo in drugimi bi prav lahko našli nekatere vzporednosti, tako npr. z Morrisovo prometejsko orientacijo.

Vablljivo se zdi poskusiti še nadaljnjo združitev kategorij. Med kategorijama 1 in 3 je videti nekaj povezanosti. Če bi torej združili še ti dve kategoriji, bi dobili na koncu dve temeljni grupaciji vrednot. Ena od teh grupacij bi precej ustrezala vrednostni orientaciji, kjer prevladujejo visoko vrednotenje kulture, altruizma, sožitja, reda in harmonije, in da bi jo lahko po Nietzscheju in Kluckhohnu označili kot **apolonsko**, medtem ko bi druga grupacija ustrezala **dionizični** vrednostni usmerjenosti s poudarjanjem moči, agresivnosti in čutnosti. Če pogledamo rezultate klasterskih analiz za 37 vrednot in dvofaktorsko solucijo teh vrednot (slika 8 in tabela 6), potem se nam ti dve kategoriji kar dobro potrdita. K prvi sodijo vrednote harmonije, prosocialne in duhovne vrednote, k drugi pa predvsem hedonske vrednote in vrednote socialne moči. Ti dve kategoriji se do neke mere ujemata z opozicijo med alocentričnimi in egocentričnimi vrednotami pri Makaroviču, z opozicijo med prometejskimi in budističnimi vrednotami na eni strani in dionizičnimi vrednotami na drugi strani pri Morrisu ter opozicijo med kolektivnimi ter individualnimi vrednotami pri Rokeachu. Seveda pa ta ujemanja nikakor niso popolna.

Na sliki 9 si lahko predočimo odnose in podobnosti med vrednostnimi kategorijami na različnih nivojih, ki so bile ugotovljene v raziskavah različnih avtorjev. Ta slika podaja in primerja binarno, trinarno in multimodalno psihološko strukturo vrednot. Na binarnem nivoju se pojavljata dve veliki skupini vrednot, imenujmo jih apolonske in dionizične. Na trinarnem nivoju se apolonske razdelijo v dve podkategoriji, tradicionalistične in humanistične vrednote, ki ustrezajo glavnim empirično ugotovljenim dimenzijam vrednot, kot so jih ugotavljali različni avtorji. Kot primer so navedene skupine vrednot, ki smo jih dobili v naših raziskavah, ter njim vzporedne motivacijske domene.

Zanimivo je, kako nasičenja s faktorskimi dimenzijami lepo pokažejo, da se nekatere vrednote povezujejo z različnimi temeljnimi kategorijami. Vrednoti ljubezen in upanje vsebujeta tako komponente apolonske kakor tudi dionizične orientacije - ljubezen do drugih in erotična ljubezen. Podobno velja za vrednote lepota (spolni in estetski ideal), svoboda, družabnost, zabava, zdravje, pravica (pravica močnejšega in pravičnost), vznemirljivo življenje in politični uspeh. In res, pri vseh teh vrednotah najdemo saturacije z različnimi faktorji. Matematična analiza nam lahko pokaže stvari, ki so navidez varno skrite v naših glavah.

Seznam literature

1. Kluckhohn, C, Values and value orientations in the theory of action. In: Parsons, T. & Shils, E. (Eds.) *Toward a general theory of action*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1951.
2. Musek, J., *Osebnost*. Ljubljana, DDU Univerzum, 1982, str. 300.
3. Schwartz, S. H. & Bilsky, W., *Toward a universal psychological structure of human values*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, 53, 3, str. 550-562.
4. Rokeach, M., *The nature of human values*. New York, The Free Press, 1973.
5. Reich, B. & Adcock, Ch., *Vrednosti, stavovi i promena ponašanja*. Beograd, Nolit, 1978.
6. Jones, E. E., & Gerard, H. B., *Foundations of social psychology*. New York, Wiley, 1967.

7. Allport, G. W., *Pattern and growth in personality*. New York, Holt-Rinehart-Winston, 1961.
8. Pogačnik, V., *Jaz, struktura osebnosti in vrednote*. *Anthropos*, 1986, št. 1-2, str. 58-63.
9. Veber, F., *Očrt psihologije*, Ljubljana, 1924.
10. Spranger, E., *Lebensformen*, Halle, Max Niemeyer, 1930.
11. Allport, G. W., Vernon, P. G. & Lindzey, G., *Study of values*. Boston, Houghton-Mifflin, 1951.
12. Ingarden, R., *Doživljaj, umetniško delo i vrednost*. Beograd, Nolit, 1975.
13. Heller, A., *Vrednosti i potrebe*. Beograd, Nolit, 1981.
14. Morris, C., *Varieties of human Values*. Chicago, University of Chicago Press, 1956.
15. Pogačnik, V., *L.V. Lestvica individualnih vrednot*, Ljubljana, Zavod za produktivnost dela, 1987.
16. Petrovič, M., *Vrednostne orientacije delinkventa*. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1973.
17. Hrovat, I., Vinkler, B. & Musek, J., *Mesto kontrole ojačanja, izvorne poteze osebnosti in vrednote*. *Anthropos*, 1986, št. 1-2, str. 72-77.
18. Mohorič, I., Brek, K. & Musek, J., *Vrednote, življenjski cilji in odločitve in zadovoljenost temeljnih potreb*. *Anthropos*, 1986, št. 1-2, str. 66-71.
19. Musek, J., *Opšte kategorije vrednosti i ličnost*. Referatna IX. kongresu psihologov Jugoslavije, Vrnjačka Banja, 1988.
20. Musek, J., *The dimensions of values*. Report on Alps-Adria Psychology Symposium 1987, Klagenfurt, Universitaetsverlag Carinthia, 1988, 19-21.
21. Montgomery, H. & Jacobsson, U. - S., *On the classification of life-values*. *Goeteborg Psychological Reports*, 1986, 7, 16.